

UOT: 338.43

KƏND TƏSƏRRÜFATI MƏHSULLARI İSTEHSALININ İQTİSADI
SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

N. H. MƏMMƏDOV

Məqalədə kənd təsərrüfatında məhsul istehsalının iqtisadi səmərəliliyi və istehsalçıların gəlirləri, istehsal olunan məhsulların idxal-ixrac səviyyəsi öyrənilərək müqayisəli təhlil olunmuşdur. Məqalədə istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün müvafiq elmi əsaslandırılmış təkliflər hazırlanmışdır.

Açar sözlər:- səmərə, ərzaq, kənd təsərrüfatı, idxal, ixrac, məhsul

Son zamanlarda milli valyutanın devalvasiyaya uğraması və manatın dəyərini ABŞ dollarına və avroya nisbətə itirməsi milli iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsinin və qeyri-neft sektorunun, xüsusilə də aqrar sahənin dayanıqlı inkişafının təmin edilməsini bir daha əsas prioritet məsələ kimi qarşıya qoymuşdur. Qeyd edək ki, 2015-ci ilin ölkəmizdə kənd təsərrüfatı ili kimi elan edilməsi kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının stimullaşdırılması, rəqabətqabiliyyətinin artırılması, əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının yerli istehsal hesabına ödənilməsi və ixracının genişləndirilməsinə yönəlmiş kompleks tədbirlər planının həyata keçirilməsini və dövlət dəstəyinin təkmilləşdirilməsini zəruri etmişdir.

Araşdırmalar göstərir ki, aqrar sahədə sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərində yaranmış uyğunsuzluq, kənd təsərrüfatı məhsulları üçün zəruri olan istehsal infrastrukturunun aşağı inkişaf səviyyəsi, istehsal resursları ilə vaxtında və tam təmin olunmaması, məhsulun satış qiyməti və maya dəyəri arasındakı nisbətin azalmasına səbəb olur ki, bu da gəlirlərin azalmasına bir başa təsir edir. Digər tərəfdən kənd təsərrüfatı məhsullarının özünəməxsus biokimyəvi xassələrindən irəli gələn problemlər (tez xarab olma, qablaşdırılması, daşınmanın spesifik çətinlikləri) və bir sıra başqa səbəblərdən kənd təsərrüfatı sahələrindən əldə edilən gəlir iqtisadiyyatın digər fəaliyyət növləri ilə müqayisədə bir neçə dəfə aşağı olduğundan bu sahəyə istehsalçı marağı azalmışdır.

Qeyd edək ki, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr öz milli aqrar sahəsinin xüsusən də kənd təsərrüfatının inkişafı üçün bu və ya digər səviyyədə dövlət dəstəyi verirlər. Məlumdur ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadiyyatın inkişafı rəqabətsiz mümkün deyildir. Məhz bu baxımdan, bazarda üstünlük əldə etməyə çalışan ölkələr dövlət səviyyəsində daima istehsalçının yanında olmağa çalışır və aqrar sahənin inkişafı üçün davamlı lahiyə və proqramlar həyata keçirirlər. Azərbaycanda da bu istiqamətdə bir sıra işlər görülür, kəndin və kənd təsərrüfatının inkişafı üçün dövlət proqramları həyata keçirilir, istehsalçıların fəaliyyətini stimullaşdırmaq üçün maliyə

yə dəstəyi verilir və maddi-texniki bazasının möhkəmlənməsi üçün son illərdə hər il əlavə vəsaitlər ayrılır. Lakin statistik məlumatların təhlili göstərir ki, kənd təsərrüfatında məhsul istehsalı artsada sahədən məhsuldarlıq dəyişməz olaraq qalmaqdadır və istehsal artımı sahələrin genişlənməsi hesabına daha doğrusu ekstensiv inkişaf hesabınadır.

Araşdırmalar göstərir ki, təsərrüfat formalarının müxtəlifliyi və onların malik olduğu torpaq sahələrinin məhdudluğu, maddi-texniki bazasının zəifliyi və kapital resurslarının çatışmazlığı, əsas kapitalla investisiya qoyuluşunun iqtisadiyyatın digər sahələrindən dəfələrlə aşağı olması, hal-hazırda investisiya cəlb ediciliyinin zəif olması və digər bu kimi amillər onların rəqabətə davamlı məhsul istehsalı həyata keçirməsinə mənfi təsir göstərir. Daxili bazarın tənzimlənməməsi yerli məhsulların idxal olunan məhsullarla müqayisədə baha olması və alıcılıq qabiliyyətinin aşağı olması yerli məhsulların vaxtında və tələb olunan qiymətlərə satılmaması istehsalçıların daha az gəlir əldə etmələrinə səbəb olur ki, bu da onların ehtiyaclarının ödənilməsinə və eləcə də növbəti illərdə geniş təkrar istehsal prosesini reallaşdırmağa imkan vermir.

Qeyd etdiyimiz kimi, bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadiyyatın inkişaf etməsi rəqabətsiz mümkün deyildir. Daxili və xarici bazarda uğur qazanmaq üçün daha çox alıcı cəlb etmələri məhsulun kəmiyyət və keyfiyyətinə görə alıcı etibarını qazanmaları istehsalçıların başlıca məqsədləri hesab olunur.

Araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatında əsas məhsul istehsalının 93,2%-i ailə-kəndli və ev təsərrüfatları tərəfindən istehsal olunur. Özəl sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanlar son 20 ildə topladıqları təcrübə müqabilində rəqabətə davamlı məhsul istehsalını həyata keçirməyin zəruri olduğunu və nəticədə daha çox gəlir əldə etmək imkanına malik olmağın, eyni zamanda azad rəqabət mühitində öz fəaliyyətini qoruyub saxlamağın əhəmiyyətli olduğunu artıq müəyyən edə bimişlər. Odur ki, istər daxili bazarda, istərsə də xarici bazarda uğurlu çıxış etmək üçün məhsulların kiçik torpaq sahələrində rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının çətin olduğu qənaətinə gəlmişdilər.

Araşdırmalar göstərir ki, istehsal resurslarından səmərəli istifadə etmək üçün iri təsərrüfat formalarının yaradılması daha münasibdir. Bunun üçün ilk növbədə rayonlarda iri kənd yaşayış ərazilərində məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinin və məhsul istehsalçıların digər istehsal sahələrinə cəlb edilməsinin iri təsərrüfat formalarının yaradılmasında xüsusi əhəmiyyəti vardır.

"Kənd təsərrüfatına dövlət yardımı haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 23 yanvar tarixli 1907 nömrəli sərəncamına uyğun olaraq kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarına hər hektar əkin sahəsinin becərilməsində istifadə etdikləri yanacaq və motor yağlarına görə dövlət tərəfindən büdcə vəsaiti hesabına 40 manat yardım verilməsi, habelə istehsalçılara satılan mineral gübrələrin orta hesabla 50 faizinin dövlət tərəfindən ödənilməsi, eləcə də buğda istehsalçıların maddi marağının artırılması, buğda və çəltik istehsalının stimullaşdırılması məqsədi ilə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına əkilən hər hektar üçün əlavə 40 manat yardımın verilməsi, 1-ci və 2-ci reproduksiya toxum və tinglərin satışına görə əlavə maliyyə vəsaitinin ayrılması kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında mühüm rol oynasa da istehsal resurslarından xüsusən də başlıca istehsal resursu olan torpaqdan səmərəli istifadə olunmur ki, bu məhsul istehsalının iqtisadi səmərəliliyini aşağı salmış olur. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların fəaliyyətini daha da stimullaşdırmaq üçün Prezidentin 2015-ci il tarixli sərəncamı ilə subsidiyaların 25% artırılması qərara alınmışdır. Bu müsbət hal kimi qiymətləndirilsə də baş verən devalvasiyanın (33%) müqabilində elə də təsirli görünür.

2013-cü ildə ölkə üzrə bitkiçilik sahəsində 2,9 milyon tona yaxın taxıl, o cümlədən 1,84 milyon ton buğda; 992,8 min ton kartof; 1236,3 min ton tərəvəz; 429,8 min ton ərzaq üçün bostan məhsulları; 853,7 min ton meyvə və giləmeyvə; 137 min ton üzüm; 187,9 min ton təmizlənmiş çəkiddə şəkər çuğunduru; 17,7 min ton dən üçün günəbaxan istehsal olunmuşdur. Heyvandarlıq sahəsində 297,9 min ton kəsilməmiş çəkiddə ət; 1820,5 min ton süd və 1401,5 milyon ədəd yumurta istehsal olunmuşdur.

2013-cü ildə 2000-ci ilə nisbətən ümumi taxıl istehsalı 91,8%, kartof istehsalı 2,1 dəfə, tərəvəz istehsalı 58,3%, bostan məhsulları istehsalı 64,6%, meyvə və giləmeyvə istehsalı 79,0%, dən üçün günəbaxan istehsalı 4,7 dəfə artmışdır. Heyvandarlıq sahəsində isə 2013-cü ildə 2000-ci ilə nisbətən ət kəsilməmiş çəkiddə 94,0%; süd 76,5% və yumurta istehsalı 2,6 dəfə artmışdır.

Onu da qeyd etmək ki, ixrac olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının kütləvi məhsul yığımı dövründə artımı olsada, qış və yaz fəsilələrində onların idxalı da artır. Bu əsasən kartof, tərəvəz və bəzi meyvə və giləmeyvə məhsullarında özünü göstərir. Bunun da başlıca səbəbi məhsulların saxlanması ilə bağlı olan problemlərdir

ki, bu da öz tam həllini tapmamışdır. Mövcud olan soyuducu və anbar infrastrukturundan istifadə mexanizmi isə tam təkmilləşdirilmədiyindən kiçik təsərrüfat sahibləri bu xidmət növündən istifadə edə bilmirlər. Məhz bu baxımdan, istehsalçılar məhsullarını yığım dövründə daha tez satmağa çalışdıqlarından daxili bazarda təklif tələbdən yüksək olur ki, bu da öz növbəsində məhsulun daha ucuz qiymətə satılmasına səbəb olur. Onu da qeyd etmək ki, ortülü tərəvəz (istixana) və erkən kartof (üstü örtülü) məhsulu istehsalçıları öz istehsal etdikləri məhsulu qış və yaz aylarında (təzə kartof aprel və may aylarında) satırlar ki, bu da məhz bu qəbildən olan istehsalçıların yüksək gəlir əldə etmələrinə səbəb olur. Bu qəbildən olan istehsalçılar isə ümumi istehsalçıların demək olar ki, 1%-ni təşkil etmir. Eyni zamanda, əhalinin alıcılıq qabiliyyəti aşağı olduğundan bazarda təklif və tələb demək olar ki, bərabərləşir.

Aparılan araşdırmalar və müşahidələrimiz, sorğular əsasında toplanılmış məlumatların təhlili göstərir ki, mövsümə uyğun olaraq məhsul istehsal edən istehsalçıların hər təsərrüfat ilində əldə etdikləri gəlirlər nəinki, geniş təkrar istehsalı həyata keçirməyə, heç onların ailə və sosial ehtiyaclarının ödənilməsinə kifayət etmir.

Onu da qeyd etmək ki, respublikada istehsal olunan kartof, tərəvəz, meyvə və giləmeyvə məhsullarının mövsümü yığım dövründə tələbdən yüksək olması və daxili bazarın pik həddə doyurulması səbəbindən onların xarici ölkələrə ixracına üstünlük verilir. Belə ki, məhsulun daxili bazarda kütləvi yığım mövsümündə qiymətlərinin daha da aşağı düşməsi onların məhsullarının xarici bazarlara üstünlük verməsinə səbəb olan əsas amildir. Təbii bu, bazar iqtisadiyyatının qanunlarına uyğun olaraq hesab olunan düzgün addımlardan biridir. Bu gün kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı istehsalçılar tərəfindən deyil, aralıq vasitəçiləri tərəfindən həyata keçirilir. Daha çox gəlir əldə etmək marağından çıxış edən aralıq vasitəçisi isə məhsulu daha ucuz qiymətə və əksər hallarda diqtə etdiyi qiymətə istehsalçıdan alıb ixrac edirlər. Məhsulun saxlanması məsələsində mövcud olan problemlər baxımından istehsalçılar əlavə itkilərə yol verməmək üçün məhsullarını onlara təklif və ya diqtə olunan qiymətə satırlar. Nəticədə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları, aq-rar sahədə əsas subyekt onların olmasına baxmayaraq, daha az gəlir ədəd edən tərəf olurlar. Bu da öz növbəsində kənd təsərrüfatında iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsinə ciddi mənfi təsir edən amillərdən biridir.

Qeyd etmək ki, ölkənin iqtisadi inkişafının yüksəldilməsində məhsul ixracının artırılmasının xüsusi iqtisadi əhəmiyyəti vardır. Belə ki, ölkəyə xarici valyuta axını çoxalır və bunun müqabilində milli valyutanın döndərliyi möhkəmlənməklə əhalinin gəlirləri stimullaşdırılmış olur. Məhz bu baxımdan, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artırılması və onların

ixracına dövlət dəstəyinin təkmilləşdirilməsi tələb olunur. Qeyd edək ki, son illərdə ölkədə məhsul istehsalının həcmi istehsal sahələrinin genişlənməsi və heyvanların baş sayının artması hesabına baş vermişdir. Bu əsasən sahədən məhsuldarlığın demək olar ki, dəyişməz olaraq qalması ilə izah olunur. Azərbaycanda 2013-cü ildə istehsal olunan bitkiçilik üzrə ərzaq məhsullarının istehsalı, idxalı, ixracı və istifadəsi cədvəl 1-də verilmişdir.

Cədvəl 1. Azərbaycanda 2013-cü ildə bitkiçilik üzrə ərzaq məhsullarının istifadəsi (min ton)

Göstəricilər	Buğda	Kartof	Tərəvəz	Meyvə	Üzüm
Mövcud ehtiyatlar, cəmi	4364,8	1624,0	1473,6	931,9	165,1
O cümlədən:					
-ilin əvvəlinə qalıq	1067,6	553,2	199,5	43,6	1,6
-istehsal	1846,0	992,8	1236,3	853,8	154,1
-idxal	1451,2	78,0	37,8	34,5	9,4
İstifadə, cəmi	4364,8	1624,0	1473,6	931,9	165,1
O cümlədən:					
-toxum üçün	142,3	196,0	1,3	-	-
-yem üçün	591,6	36,8	31,8	3,0	-
-ərzaq üçün	1995,3	692,2	1093,5	684,4	158,5
ondan birbaşa istifadə	88,1	692,2	1039,2	622,3	95,0
-ixrac	-	53,9	66,0	187,1	1,2
-itki	271,6	64,3	84,0	13,2	3,4
İlin sonuna qalıq	1229,7	580,8	197,0	44,1	1,6

Cədvəl DSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı, 2014, s. 498-503.

Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, 2013-cü ildə 1846,0 min ton buğda istehsal olunmuşdur. İstehsal olunan buğdanın 78,65%-i qədər buğda idxal olunmuşdur. Cəmi istifadə olunan buğdanın 3,3%-i (142,3 min ton) toxum üçün, 13,5%-i (591,6 min ton) yem üçün, 45,7%-i (1995,3 min ton) ərzaq üçün, 2,0%-i (88,1 min ton) birbaşa istifadə üçün sərf olunmuşdur. 6,2%-i (271,6 min ton) isə itkiyə məruz qalmışdır. 1275,9 min ton və ya 29,2-i isə ilin sonuna son qalıq olmuşdur. Ərzaq kimi istifadə olunan buğdanın 72,7%-i isə əsasən idxal olunur. Bu isə onu göstərir ki, ölkəmizdə taxıl istehsalında ciddi problemlər mövcuddur. Belə ki, istehsal resurslarından səmərəli istifadə olunmadığından texnoloji əməliyyatlar düzgün və vaxtında yerinə yetirilmir ki, bu ərzaq üçün istehsal olunan buğdanın tələb olunan standartlara cavab verməməsi deməkdir. Nəticədə taxıl istehsalında iqtisadi səmərəlilik aşağı düşmüş olur. Digər məhsullarda isə idxalı azalmaq və ixracı artırmaq üçün geniş imkanlar vardır ki, bu imkanların və yaranmış problemlərin aşkarlanaraq öz həllini tapması tələb olunur.

Qeyd edək ki, əhalinin bütün il boyu kənd təsərrüfatında istehsal olunan ərzaq məhsulları ilə davamlı təmin olunması və bu məhsulların ixrac müddətinin uzadılması məqsədilə regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət

Proqramına uyğun olaraq Bakı şəhərində, Quba-Xaçmaz, Şəki-Zaqatala, Gəncə-Qazax, Lənkəran, Astara və Aran iqtisadi rayonlarında topdansa satış və soyuducu anbarların tikintisi istiqamətində genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirilir. Odur ki, idxalın azalması üçün soyuducu və anbarlardan istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsi, məhsul istehsalında inhisarçılığın və məmur müdaxiləsinin aradan qaldırılması ən zəruri məsələlərdən biridir. Məsələn otlaq və örtüş yerlərinin zəbt olunmasının qarşısı təxirə salınmadan alınmalıdır.

Son illərdə kənd təsərrüfatı məhsullarından meyvə və tərəvəz məhsullarının emalında irəliləyişlər olmuşdur. Araşdırmalar göstərir ki, respublikanın müxtəlif regionlarında 80 müəssisə meyvə-tərəvəz məhsullarının emalını həyata keçirir. Həmin müəssisələrinin illik emal gücü 750 milyon şərti banka hesabı ilə meyvə-tərəvəz konservlərinin istehsalına imkan verir. Azərbaycan meyvə-tərəvəz konservləri ilə özünü tam təmin edir. Həmin müəssisələrdə istehsal edilmiş məhsulların 70%-i MDB və Avropa ölkələrinə ixrac olunur. Müşahidə və sorğuların təhlili bu sahədə azad rəqabətin təmin olunmadığı qənaətinə gəlməyimizə əsas verir. Belə olan halda bazarda məhsulun qiymətini istehlakçı yox, istehsalçı müəyyən edir ki, bu da bazar iqtisadiyyatı qanunlarına ziddir.

Heyvandarlıq sahəsində də müyyən addımlar atılmasına baxmayaraq, bu sahədə də ciddi problemlər mövcuddur. Belə ki, heyvanların sağlamlığı, düzgün qidalanması, örtüş, otlaq və çəmənliklərin, heyvandarlıq təsərrüfatlarının elmi əsaslarla idarə olunmaması bu sahədə məhsul istehsalının artmasına və iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsinə mənfi təsir edir. Azərbaycanda 2013-cü ildə heyvandarlıq sahəsində istehsal olunan ərzaq məhsullarının istehsalı, idxalı, ixracı və istifadəsi cədvəl 2-də verilmişdir.

Cədvəl 2. Azərbaycanda 2013-cü ildə heyvandarlıq məhsullarının ehtiyatı və ondan istifadə (min ton)

Göstəricilər	Bütün növ mal-qara və quş əti	Süd və süd məhsulları	Yumurtə (mln. ədəd)
Mövcud ehtiyatlar, cəmi	336,9	2548,5	1473,7
O cümlədən, ilin əvvəlinə qalıq	11,5	154,4	24,9
- istehsal	297,9	1820,5	1401,5
- idxal	27,6	573,6	47,4
İstifadə, cəmi	336,9	2548,5	1473,7
O cümlədən,			
Yem üçün	-	48,0	23,4
ərzaq kimi	338,4	2279,9	1322,7
ondan birbaşa istifadə	321,6	462,7	1322,7
- ixrac	1,6	6,1	0,6
- itki	2,2	54,1	7,3
İlin sonuna qalıq	11,6	160,5	28,1

Cədvəl DSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı, 2014, s. 499-500

Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, ölkədə istehsal olunan heyvandarlıq məhsulları əsasən daxili tələbatın ödənilməsinə sərf olunur. Cəmi istifadənin ət üzrə 8,2%-i, süd və süd məhsulları üzrə 22,5%-i və yumurta üzrə 3,2%-i idxal hesabına ödənilir. Azərbaycanda heyvanların mövcud baş sayını inkişaf etmiş ölkələrdə ki, heyvanların baş sayı ilə müqayisə etdikdə yaranmış mənzərə heçdə ürək açan deyildir. Bizdə məhsuldarlıq səviyyəsi inkişaf etmiş dövlətlərdə ki, kimi olsaydı biz ümumiyyətlə idxaldan deyil ixrac potensialımızın daha da yüksəldilməsindən danışardıq. Belə ki, heyvanların mövcud baş sayı müqabilində

inkişaf etmiş dövlətlər səviyyəsində əldə edilən məhsuldarlıqla istehsal olunan məhsulun 80%-dən yuxarı ixrac oluna bilərdi ki, bu da kənd təsərrüfatının inkişafında mühüm rol oynaya bilər. Mövcud durum isə onu göstərir ki, heyvandarlıq təsərrüfatlarında heyvanların sağlamlığı, düzgün qidalanması, öyrüş, otlaq və çəmənliklərin, heyvandarlıq təsərrüfatlarının elmi əsaslarla idarə olunması düzgün qurulmamışdır. Odur ki, bu istiqamətdə mühüm lahiyə və dövlət proqramları hazırlanıb həyata keçirilməli və qeyd edildiyi kimi inhisarçılıq və məmur müdaxiləsi aradan qaldırılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı". 2. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı, DSK, Bakı-"Səda" 2014, 660s. 3. Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri, DSK, Bakı-"Səda" 2014, 809 s.

Способ повышения экономической эффективности сельскохозяйственного производства

Н. Г.Мамедов

В статье было произведено исследование и сравнительный анализ экономической эффективности производства и доходов производителей в сельском хозяйстве, импорта и экспорта продукции. В статье даны научно обоснованные предложения по повышению экономической эффективности производства.

Ключевые слова: - эффективность, продовольствие, сельское хозяйство, экспорт, импорт, продукция.

The way to improve the economic efficiency of agricultural production

N. H.Mamedov

The economic efficiency of production and producers' incomes in the agricultural sector are researched in the article. Also levels of import and export of the agricultural products are analyzed. However, scientific recommendations for to improve the economic efficiency of agricultural production put forward in this article.

Keywords: effectiveness, food, agriculture, exports, imports, production.